

1. Η σύζευξη της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης με τον κομμουνισμό

1.1 Η ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και η σχέση του με τους σοσιαλιστές-κομμουνιστές

Στην καμπή προς τον 20ό αιώνα, το γλωσσικό ζήτημα θα φτάσει σε δραματικές εξάρσεις με τα βίαια και αιματηρά γεγονότα των Ευαγγελικών¹⁸ και των Ορεσטיακών.¹⁹ Η σχολική γλώσσα αποτελεί το επίμαχο πεδίο στο οποίο εκδηλώνονται αντιπαραθέσεις για το περιεχόμενο της διδασκαλίας, το πρόγραμμα, τις διδακτικές μεθόδους, τον σκοπό και τον προσανατολισμό του εκπαιδευτικού συστήματος εντέλει. Έτσι, εκπαιδευτική και γλωσσική μεταρρύθμιση συνδέονται πλέον αναπόσπαστα. Η εισαγωγή νέων γνωστικών αντικειμένων και παιδαγωγικών αντιλήψεων, η μόρφωση των παιδιών των χαμηλότερων κοινωνικών στρωμάτων, το λαϊκό σχολείο και όλα τα παρόμοια αιτήματα προϋποθέτουν πρώτα από όλα την καθιέρωση της δημοτικής, που αποτελεί το εργαλείο με το οποίο θα επιτευχθούν οι στόχοι αυτοί. Από την άλλη πλευρά, η αλλαγή της σχολικής γλώσσας συμπορεύεται με ένα ευρύτερο ρεύμα αντιλήψεων για την παιδεία και την κοινωνία.²⁰ Ο Εμ. Κριαράς σημειώνει ότι

ήδη από τα πρώτα χρόνια του αιώνα μας αρχίζει η ρητή διαφωνία ανάμεσα σ' αυτούς που θα ονομάζονταν «ψυχαιριστές», που κι αυτοί «αιρετικοί» ως προς τον Ψυχάρη ήταν, και τους συμβιβαστικότερους οπαδούς του δημοτικισμού. Η συμβιβαστική αυτή τακτική οδήγησε τελικά στη θεωρία που πρέσβευαν οι κορυφίοι του «Εκπαιδευτικού Ομίλου», θεωρία που ζητούσαν να την εφαρμόσουν στην εκπαίδευση όταν το 1917 αυτοί έγιναν γλωσσικοί ρυθμιστές των εκπαιδευτικών μας πραμάτων στο δημοτικό σχολείο.²¹

---

18. Στις ταραχές θα συμμετάσχουν και δύο νέοι με την πλευρά του καθαρευουσιάνου Γ. Μιστριώτη, ο 18χρονος Μ. Τριανταφυλλίδης και ο 19χρονος Δ. Γληνός. Φίλιππος Ηλιού, «Εισαγωγικό Σημείωμα», στο *Άπαντα*, Δημήτρης Γληνός, επιμ.-εισαγ. Φίλιππος Ηλιού, τ. 1 (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), ιε.

19. Άννα Μαυρολέων, «Η διαχείριση του αρχαίου ελληνικού δράματος από την νεοελληνική κοινωνία: Το ιστορικό της αναβίωσης της Αντιγόνης του Σοφοκλή στην Ελλάδα και τα Ορεσטיακά» (διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο 2003).

20. Στρατής Μπουρνάζος, «Η εκπαίδευση στο ελληνικό κράτος», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ. 1, μέρος 2ο (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 189-281, 230-231.

21. Εμμανουήλ Κριαράς, *Η γλώσσα μας. Παρελθόν και παρόν* [Θεσσαλονίκη: (χ.ε.), 1992], 124.

Η πνευματική ζύμωση και η άνοδος του αστισμού επιταχύνονται ύστερα από τον ατυχή πόλεμο του 1897, με τον οποίο καταδεικνύεται η αναποτελεσματικότητα του ελληνικού κράτους να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις του κύριου πυλώνα νομιμοποίησής του, τη Μεγάλη Ιδέα.²² Παράλληλα, αυτή την εποχή οι πλούσιοι αστοί του παροικιακού ελληνισμού θα αρχίσουν να συλλαμβάνουν το ανεξάρτητο ελληνικό κράτος ως πιθανό διάδοχο σχήμα της αδύναμης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, το οποίο θα τους προσφέρει μια νέα σταθερή βάση για απρόσκοπτη λειτουργία, μια βάση την οποία είχαν ήδη κατανοήσει ότι δεν μπορούσαν να τους προσφέρουν τα αναδυόμενα «ξένα» εθνικά κράτη, όπως η Ρουμανία.²³ Αυτό είναι το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο ο Φ. Φωτιάδης, γιατρός και διανοούμενος από την Κωνσταντινούπολη, εκδίδει το έργο του *Το γλωσσικό ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις*,²⁴ ανοίγοντας τον δρόμο για τη σύνδεση των εκπαιδευτικών προβλημάτων με το γλωσσικό ζήτημα και συναντώντας νέους και ανήσυχους παιδαγωγούς της εποχής του, τους κατοπινούς πρωταγωνιστές των γλωσσοεκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων.²⁵

Αυτή την περίοδο σημαντικό ρόλο τόσο στη γενικότερη κίνηση των ιδεών όσο και στην πνευματική συγκρότηση των πρωταγωνιστών του Εκπαιδευτικού Ομίλου έπαιξε και το βιβλίο του Γ. Σκληρού *Το κοινωνικό μας ζήτημα*, το οποίο αποτελεί έναν σημαντικό σταθμό στη γενικότερη ανάπτυξη της σοσιαλιστικής σκέψης στη χώρα μας και κατ' ουσίαν συμβάλλει –μαζί με το έργο του Κ. Χατζόπουλου– στην εισαγωγή του μαρξισμού στην Ελλάδα, αλλά και στη σύνδεση δημοτικισμού και σοσιαλισμού, όπως αυτός βέβαια εκφράζεται την περίοδο αυτή πριν από τις κωδικοποιήσεις και την αυταρχικότητα που επέβαλλαν τα λενινιστικά κόμματα «νέου τύπου» στα μέλη τους.

Για τον Γ. Σκληρό οι δημοτικιστές είναι το πιο ζωντανό κομμάτι των πνευματικών δυνάμεων της χώρας που πρέπει να αντιληφθούν ότι το γλωσσικό ζήτημα είναι

στενότερα συνδεδεμένο με ολόκληρον ιστορικών και κοινωνικών σύστημα
επομένως δε τότε μόνον δυνατόν να λυθή εν τη πράξει, όταν κλονισθή το
όλον αυτό κοινωνικών σύστημα. Προς τούτο δε απαιτούνται όχι ακαδημαϊκά

22. Για την αναποτελεσματικότητα αυτού του ίδιου του στρατού, βλ.: Γιώργος Μαργαρίτης, «Οι πόλεμοι», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ. 1, μέρος 2ο (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 153-162.

23. Κωνσταντίνος Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, μτφρ. Ιωάννα Πετροπούλου και Κωνσταντίνος Τσουκαλάς (Αθήνα: Θεμέλιο, 1982), 362-372.

24. Φώτης Φωτιάδης, *Το γλωσσικό ζήτημα κ' η εκπαιδευτική μας αναγέννησις* (Αθήνα: Τυπογραφείο "Εστία", 1902).

25. Νίκος Π. Τερζής, *Η παιδαγωγική του Αλέξανδρου Δελμούζου. Συστηματική εξέταση του έργου και της δράσης του* (Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη, 2010), 26-27. Βλ. επίσης: Γιάννης Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδερφό της εθνικής γλώσσας». Εκπαιδευτικός δημοτικισμός* (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1993), 45-46.

συζητήσεις ατόμων, αλλά ευρεία κοινωνική δράσις ολοκληρών των τάξεων, αι οποίαι μόνον είνε εις θέσιν να αναπτύξουν την τεράστιαν εκείνην δύναμιν, την αναγκαίαν διά τον κλονισμόν τούτου οικοδομήματος.²⁶

Η πρόταση του Γ. Σκληρού συνέδεε τον δημοτικισμό με τον σοσιαλισμό και έθετε τους όρους επικράτησης «του δημοτικιστικού κινήματος μέσα στα πλαίσια των κοινωνικών και όχι των εθνικών αγώνων».²⁷ Ο νεαρός τότε Φώτος Πολίτης (17 ετών) γράφει προς τον Α. Δελμούζο στη Γερμανία (δείχνοντάς μας και την ιδιαίτερη εντύπωση που έκανε το βιβλίο τότε), ρωτώντας τον για το βιβλίο του Σκληρού (επιστολή 7/7/1907), ενώ λίγο αργότερα σε επιστολή στις 4/9/1907 τον πληροφορεί ότι διάβασε το βιβλίο και το βρίσκει πρωτότυπο, ενώ από τις κρίσεις του νεαρού Φ. Πολίτη, ο Α. Δελμούζος έχει υπογραμμίσει δύο αποσπάσματα: «ο Σκληρός βλέπει μόνο άτομα. Όχι κράτος, όχι έθνος» και επίσης «ίσως έχω λάθος, ίσως η διαφθορά του κράτους μας κάνει να μη βλέπουμε μακρύτερα από τη μύτη μας».²⁸ Όπως σημειώνει η Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου

το πρώτο ρήγμα που δημιουργείται στις τάξεις των δημοτικιστών από την έκθεση των απόψεων του Σκληρού, το 1907, οδηγεί στη διαμόρφωση δύο αντιτιθέμενων φιλοσοφικών, κοινωνικών και πολιτικών αντιλήψεων. Οι αντίστοιχοι φορείς τους δεν διστάζουν να ονομάζουν οι ίδιοι τους εαυτούς τους σοσιαλιστές και εθνικιστές. ...στο χώρο αυτό των δημοτικιστών που πολιτικά θα κινηθεί γύρω από το Βενιζέλο, υπάρχει για ένα μεγάλο διάστημα μια αναμφισβήτητη σύγχυση ανάμεσα στο δημοτικισμό, τις φιλελεύθερες διεκδικήσεις και το σοσιαλισμό. Η σύγχυση αυτή θα ξεπερασθεί ουσιαστικά, μόνο όταν εκφρασθεί καθαρά μέσα από τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, το 1927, η τάση που οι οπαδοί της θα ονομάσουν σοσιαλιστικό δημοτικισμό.²⁹

Ο προβληματισμός γύρω από το θέμα της εισαγωγής της δημοτικής γλώσσας στο σχολείο, με σκοπό να επιτευχθεί μια ανανέωση της εκπαίδευσης που θα συμβάλει στην ευρύτερη εθνική αναγέννηση, είναι η βασική ιδέα πίσω από τη γέννηση του Εκπαιδευτικού Ομίλου, εκείνη την τόσο δημιουργική και ορμητική πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Στόχος είναι να δημιουργηθεί μια ομάδα ανθρώπων που «θα αποτελέσουν μια ένωση, ένα αδελφάτο, μια ολιγαρχία. Εμφανιζόμενοι με καθωρισμένο πρόγραμμα

26. Γεώργιος Σκληρός, *Το κοινωνικό μας ζήτημα* (Αθήνα: Εκδόσεις Σοσιαλιστικού κέντρου, 1922), 126.

27. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου επιμ., *Δημοτικισμός και κοινωνικό πρόβλημα* (Αθήνα: Ερμής, 1976), η-κ.

28. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 11, Επιστολή Φ. Πολίτη προς Δελμούζο, Επιστολή 13, 4/9/1907. Ο Α. Δελμούζος έχει σημειώσει τη σημαντικότητα της επιστολής αυτής με «XXX». Αρχαιοθετώντας τις επιστολές του Φ. Πολίτη, σε ιδιόχειρη σημείωσή του γράφει: «Σωστές παρατηρήσεις στην αρχή για το βιβλίο του Σκληρού». Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 11.

29. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο*, 52.

δε θα γυρέψουν γνώμες ή συνεργασία αλλά την ηθική και υλική συνδρομή των όσων ποθούν να τους βοηθήσουν».³⁰

Ο προβληματισμός για τον χαρακτήρα και το πρόγραμμα δράσης του σωματείου, όπως διαπιστώνεται από την αλληλογραφία των προσώπων που ασχολήθηκαν με την ίδρυσή του, συνίσταται στα εξής ζητήματα: Α) Ο τύπος της δημοτικής που θα ακολουθούσαν. Όλοι υποστήριζαν μια μορφή της δημοτικής διαφορετική, χωρίς να υπάρχει εξαρχής ένας κοινός τόπος. Αναπτύσσοντας τον προβληματισμό του σχετικά με τον σχεδιαζόμενο Εκπαιδευτικό Όμιλο, ο Μ. Τριανταφυλλίδης γράφει: «σ' ένα ακόμη δεν έχω σχηματίσει γνώμη με τι πρόσωπο, εννοώ τι γλωσσικό ρούχο, θα παρουσιαστούμε τότε».³¹ Β) Γλώσσα και εκπαίδευση συνδέονται στενά στη σκέψη των δημοτικιστών.

Ο παραπάνω προβληματισμός επεκτείνεται στο ζήτημα της πολιτικής κάλυψης του Ομίλου, καθώς γίνεται κατανοητό ότι το γλωσσικό ζήτημα συνδέεται με ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις και απαιτεί πολιτικές αλλαγές. Όπως σημειώνει ο Μ. Τριανταφυλλίδης,

το ζήτημα δεν μπορεί να μείνει –καθώς ούτε και είναι– γλωσσικό αλλά κοινωνικό, εκπαιδευτικό κτλ. Κι επειδή η επανάσταση που θα γίνη είναι κοινωνική, γι αυτό, τίποτε δεν θα μπορέσει να κατορθωθεί μέσα στο κράτος χωρίς τη βοήθεια ενός πολιτικού κόμματος.³²

Ο ίδιος προβληματισμός για την ανάγκη ευρύτερης πολιτικής έκφρασης των προσπαθειών εκφράζεται και σε συζητήσεις του *Νουμά* και του «Αδελφάτου της Πόλης» το 1908,³³ όπως και σε επιστολή του Μ. Τριανταφυλλίδη προς τον Α. Δελμούζο με ημερομηνία 25/11/1911 από το Μόναχο, όπου σημειώνεται

...υποθέτω πως θα πείστηκες και σύ πως χρειάζεται πριν απόλα πλατειά κοινωνική ενέργεια, με πρόγραμμα ωρισμένο και χωρίς πολλές παραχωρήσεις που να μορφώσει ένα μέρος της κοινωνίας ώστε να μπορή να σκέπτεται και νάχη και το θάρρος της γνώμης του.³⁴

30. «Σχέδιο για μιαν εκπαιδευτική αναγέννηση» [Επιστολή Μ. Τριανταφυλλίδη προς Π. Σ. Δέλτα, 9/1909], στο *Αλληλογραφία 1906-1940*, Πηνελόπη Σ. Δέλτα, επιμ. Ξενοφών Λευκοπαρίδης (Αθήνα: Εστία, 1997), 300.

31. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 2, Επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δελμούζο, Επιστολή 4, 24/10/[19]09.

32. Αρχείο Μανόλη Τριανταφυλλίδη, «Ανέκδοτη επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δέλτα», Αύγουστος 1910, 326 (αναφέρεται στο Χαλαλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 49).

33. Παπακώστας, *Ο Φώτης Φωτιάδης και το «Αδερφότο της εθνικής γλώσσας»*, 97.

34. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 2, Επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δελμούζο, Επιστολή 12, 25/11/1911.

Τις ίδιες απόψεις θα διατυπώσει πάλι ο Μ. Τριανταφυλλίδης σε επιστολή του προς τον Ι. Δραγούμη με ημερομηνία 4/17-4-1910, όπου γράφει: «το νέο κόμμα που ετοιμάζεται δεν θα μπορούσε να βρη πιο φιλελεύθερες και εθνικές ιδέες».³⁵

Οι σκέψεις τώρα στρέφονται προς την ίδρυση ενός πρότυπου σχολείου και παράλληλα ενός ομίλου που θα στηρίζει το έργο του σχολείου αυτού. Για την ίδρυση του σχολείου αυτού αποστέλλεται αγγελτήρια επιστολή, δημοσιευμένη στο *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου*, η οποία έλεγε μεταξύ άλλων:

...αποφασίσαμε, λοιπόν να ιδρύσουμε και να επιμεληθούμε το σχολείο που να δώσει στον τόπο μας μαζί με την καταλληλότερη για τα ελληνόπουλα παιδαγωγική μέθοδο, το πρότυπο αλφαβητάριο, τα πρότυπα διδακτικά βιβλία και τα μορφωτικά και βοηθητικά του δασκάλου βιβλία και στο τέλος τα αποτελέσματα δηλαδή τους απόφοιτους... μολαταύτα δεν το θεωρούμε πρόωρο να σας ανακοινώσουμε ότι σύμφωνα με την επιθυμία και άλλων θα οργανώσουμε κι έναν εκπαιδευτικόν όμιλο για να συντελέσει στην επιτυχία του σκοπού μας.³⁶

Η παραπάνω θέση και η υιοθέτηση στο γλωσσικό μιας περισσότερο μετριοπαθούς στάσης είχε ως αποτέλεσμα την αντίδραση του Γ. Ψυχάρη. Ο Γ. Ψυχάρης θεωρεί τους δημοτικιστές του Ομίλου «οπαδούς της μισής».³⁷ Όπως σημειώνει ο Γ. Ψυχάρης,

έβλογο δεν το κρίνεται να παραδεχτήτε μερικούς τύπους που νόμισα σωστότερο να τους παραδεχτώ αφού τους μελέτησα το λιγότερο είκοσι πέντε χρόνια, εγώ λέω πως εσείς για να μην τους θέλετε, θα τους μελετήσατε πενήντα. Ώστε αλλού πρέπει να γυρεύουμε για ποιους λόγους προτιμήσατε το σχολείο... έτσι το ήθελε ο συμβιβασμός.³⁸

Ας σημειώσουμε ότι στις προσωπικές επιστολές τους η λέξη «σχολείο» γράφεται από τους δημοτικιστές «σκολειό», την ίδια εποχή. Ο Μ. Τριανταφυλλίδης, ενώ γράφει «σκολειό», μόνο από το 1923 και μετά γράφει στις προσωπικές του επιστολές προς τον Α. Δελμούζο «σχολείο», εγκαταλείποντας τον «ακραίο» τύπο της λέξης.³⁹ Πάντως, ο Όμιλος θα προσπαθήσει να αποφύγει τη μετωπική σύγκρουση με τον Γ. Ψυχάρη και τους

35. Η επιστολή βρίσκεται στο Αρχείο του Α. Δελμούζου με τη σημείωση ότι «είναι γράμμα του Μανώλη στο Δραγούμη για την προκήρυξη του Ομίλου». Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 2, Επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δραγούμη, Επιστολή χ.α., 4/17/4/1910.

36. Άγνωστος συγγραφέας, «Προκαταρκτική εργασία του Ομίλου», *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 1 (1911): 3-4.

37. Γιάννης Ψυχάρης, «Ακόμη λιγάκι σκολειό», *Ο Νουμάς* 9, τχ. 424 (1911): 114.

38. Γιάννης Ψυχάρης, «Πάμε σκολειό: Ανοιχτό γράμμα», *Ο Νουμάς* 8, τχ. 415 (1910): 260.

39. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 2, Επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δελμούζο, Επιστολή 28, 1/3/1923.

οπαδούς του, και στο πρώτο τεύχος του *Δελτίου* θα «παρακαλέσει άλλους σεβαστούς του επικριτάς να βάλουν τελεία και παύλα σε κάθε δημοσιογραφική πολεμική, γιατί ο σκοπός του ομίλου δεν είναι ν' ανακατώνεται σε γλωσσικούς καυγάδες. Ο σκοπός του είναι καθαρά εκπαιδευτικός...»⁴⁰

Η Ά. Φραγκουδάκη καταθέτει την άποψη ότι η ρήξη ψυχαριστών με τις συμβιβαστικές τάσεις του δημοτικισμού και ύστερα η ρήξη ψυχαριστών και Εκπαιδευτικού Ομίλου είχε ως πρώτη αιτία την απόπειρα μετασχηματισμού του δημοτικισμού σε εκπαιδευτικό δημοτικισμό και δευτερευόντως είχε τη ρίζα της στο καθαρά γλωσσικό ζήτημα. Η πολεμική των ψυχαριστών έχει ως αιτία την πρόθεση του Εκπαιδευτικού Ομίλου «να εγκαταλείψουν τον αγώνα για τη γλώσσα στην κοινωνία και να ασχοληθούν μόνο με τη γλώσσα του δημοτικού σχολείου».⁴¹

Άλλη ανεπιθύμητη για εγγραφή στον Εκπαιδευτικό Όμιλο κατηγορία ατόμων είναι οι σοσιαλιστές. Ο Α. Ελεφάντης βλέπει τον αποκλεισμό των σοσιαλιστών από τον Εκπαιδευτικό Όμιλο ως διαδικασία αποβολής της σοσιαλιστικής προοπτικής από αυτόν.⁴² Πάντως, και ο Μ. Τριανταφυλλίδης, προτείνοντας να χρησιμοποιηθούν ο Δ. Γληνός και ο Γ. Σκληρός στον Εκπαιδευτικό Όμιλο σε επαγγελματική βάση, παρουσιάζει τις ιδέες του Γ. Σκληρού σαν να μην έχουν καμιά σχέση με τον σοσιαλισμό, έχοντας στόχο να γίνει ο Γ. Σκληρός αποδεκτός από τα άλλα μέλη του Ομίλου.⁴³ Η Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου τονίζει επίσης ότι λίγο αργότερα, το 1919, όταν ο Γ. Σκληρός θα προσπαθήσει να έρθει σε επαφή με τον Α. Δελμούζο και τον Δ. Γληνό από την Αίγυπτο όπου βρίσκεται, δεν θα λάβει καμιά απάντηση. Ως αιτία βλέπει το γεγονός είτε ότι δεν πρόλαβαν να του απαντήσουν οι δύο πρωταγωνιστές της μεταρρύθμισης τότε είτε ότι δεν ήθελαν να συσχετιστεί το έργο τους με κανέναν τρόπο με τον σοσιαλιστή Σκληρό.⁴⁴

Ο αποκλεισμός των παραπάνω στοιχείων διαμορφώνει έναν χώρο υποδοχής, σημειώνει ο Δ. Χαραλάμπους, που συμπίπτει με τον πολιτικό χώρο που καλύπτει αυτή την περίοδο το Κόμμα των Φιλελευθέρων, εκφράζοντας τη νέα υπόσταση της κρατικής εξουσίας στον τομέα της παιδείας.⁴⁵ Ωστόσο, πολύ σύντομα θα φανούν οι εσωτερικές αντινομίες και οι δυνατότητες αναθεωρήσεων και επαναχωρήσεων που τόσο το Κόμμα των Φιλελευθέρων θα κάνει προς το στρατόπεδο των καθαρευουσιάνων όσο και εκείνοι οι πρώτοι σοσιαλιστές προς την κατεύθυνση της αποδοχής του βενιζελισμού και της σύμπνοιας μαζί του σε μια σειρά θεμάτων. Άλλωστε, οι αντιφάσεις και οι αντίρροπες δυνάμεις δεν φαίνεται να αποκλείονται με την αποφυγή των «ακραίων» στοιχείων,

40. Άγνωστος συγγραφέας, «Δήλωση», *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 1 (1911): 63.

41. Άννα Φραγκουδάκη, *Ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και ο γλωσσικός συμβιβασμός του 1911* (Ιωάννινα: Φιλοσοφική Σχολή Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, 1977), 44.

42. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, 336.

43. Σταυρίδη-Πατρικίου, *Ο Γ. Σκληρός στην Αίγυπτο*, 35.

44. Στο ίδιο, 31-33.

45. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 59.

που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά υπάρχουν μέσα στον Όμιλο σαν αντανάκλαση των ευρύτερων ασαφειών της ελληνικής κοινωνίας και της ιδεολογίας που εκφράζουν οι δημιουργοί του Ομίλου και κατ' επέκταση η ανερχόμενη αστική τάξη.⁴⁶

1.2 Δημοτικισμός και Αριστερά: Σημεία σύμπτωσης

Ο δημοτικισμός και πιο συγκεκριμένα ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και η Αριστερά έχουν διαφορετικές πηγές, διαφορετικά σημεία αναφοράς, διαφορετικά σημεία εστίασης και επίσης διαφορετικές αξιολογήσεις και ιεραρχήσεις των ίδιων γεγονότων. Έτσι, στην κορυφή της γνώσης που αφορά τη γλώσσα, η επιστήμη που νομιμοποιεί και δίνει το ανάλογο επιστημονικό κύρος στα επιχειρήματα των δύο αντιμαχόμενων γλωσσικών στρατοπέδων είναι, από την εποχή του Γ. Ψυχάρη και μετά, η επιστήμη της γλωσσολογίας. Ως τότε, κυρίαρχη θέση στον διάλογο περί της γλώσσας θα έχουν οι φιλόλογοι και οι λογοτέχνες. Για την Αριστερά, η κορυφή της γνώσης είναι η κατανόηση του «ιστορικού προτσές» μέσω των εργαλείων που προσφέρουν οι «διάφοροι μαρξισμοί».⁴⁷ Η φιλοσοφία, η κοινωνιολογία, η ιστορία και τα οικονομικά είναι μάλλον το σημείο έντασης της γνώσης που οικοδομούν, παρά οι φιλολογικές ή γλωσσολογικές σπουδές.

Παρά το γεγονός ότι οι δημοτικιστές δέχονταν οξείες επιθέσεις (για παράδειγμα στις περιπτώσεις των Ευαγγελικών, των Αθείκων του Βόλου, των Μαρασλειακών, της δίωξης Κακριδή), καθώς προχωρά ο 20ός αιώνας η υπεράσπιση της καθαρεύουσας σε επίπεδο κοινωνικής γείωσης φθίνει. Το γεγονός αποτυπώνεται χαρακτηριστικά σε μια επιστολή του Ε. Κακούρου προς τον Α. Δελμούζο μέσα στην Κατοχή, όπου σχολιάζει τα της δίκης των τόνων και εκφράζει την αισιοδοξία του. Γράφει λοιπόν:

η πατριά του Εξαρχόπουλου νόμισε πως θα μπορούσε κάτι να πετύχη στο σκοτάδι των περιστάσεων... Μα το ευχάριστο είναι από τη μια πλευρά πως μίκρηνε ο αριθμός της πατριάς... ενώ μεγάλωσε η αντίθετη παράταξη σε αριθμό και σε πρόσωπα. Ο δημοτικισμός σαν πνεύμα πλέον προοδευτικό δίνει τους καρπούς του. Ούτε Ναυπλιακά πλέον, ούτε Ευαγγελικά, ούτε Ορεστικά.⁴⁸

46. Για το εύρος αυτών των ιδεολογιών, βλ.: Έλλη Σκοπετέα, «Οι Έλληνες και οι εχθροί τους. Η κατάσταση του έθνους στις αρχές του εικοστού αιώνα», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ. 1, μέρος 2ο, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 30-35.

47. Ενδεικτικά, βλ.: Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974. Η εδραίωση του «μαρξισμού-λενινισμού» και οι αποκλίσεις ή οι ετερογενείς επεξεργασίες (1929-1955)*, τ. 3, 507-530.

48. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 3, Επιστολή Κακούρου προς Δελμούζο, Επιστολή χ.α., 24/1/1943.

Η ένταση των επιθέσεων αυτών σε καμιά περίπτωση δεν φτάνει την ένταση των επιθέσεων που βιώνουν οι αριστεροί (συνδικαλιστές, μαχητικοί οπαδοί, διανοούμενοι κ.λπ.).⁴⁹ Συχνά μια μερίδα των κυρίαρχων στρωμάτων, του πνευματικού κόσμου, των πολιτικών, διάφορων πολιτικών και πνευματικών φορέων, θα βρεθεί αλληλέγγυα προς τους διωκόμενους δημοτικιστές και φιλελεύθερους μεταρρυθμιστές παιδαγωγούς. Ακόμα και η μεταξική δικτατορία θα σταθεί θετική έναντι του δημοτικισμού και των φορέων του. Η συνδιαλλαγή με τους θεσμούς του κράτους, με συμπαθόντες δημόσιους λειτουργούς, και η αναζήτηση βοήθειας σε πολιτικά πρόσωπα είναι τρόποι με τους οποίους οι δημοτικιστές και οι φιλελεύθεροι παιδαγωγοί μεταρρυθμιστές προσπαθούν να αντιμετωπίσουν τις διώξεις των αντιπάλων τους.⁵⁰ Ίσως πιο απομονωμένος να βρέθηκε ο Δ. Γληνός μετά τη διάσπαση του Εκπαιδευτικού Ομίλου και πριν από την προσχώρησή του στο Κομμουνιστικό Κόμμα. Χαρακτηριστικά αυτό φαίνεται από το γεγονός της δίκης του για την υπόθεση της διάλεξης του Παναΐτ Ιστράτι. Εκεί θα δεχτεί τα πυρά τόσο του *Ριζοσπάστη* όσο και του υπόλοιπου Τύπου.⁵¹

Όταν ο Δ. Γληνός αρχίζει να κινείται προς τα αριστερά, θα θεωρήσει ότι ο δημοτικισμός αποτελεί μέρος μόνο του εκπαιδευτικού και του κοινωνικού προβλήματος της χώρας. Ο δημοτικισμός τώρα γίνεται αντιληπτός μέσω της δυνατότητας είτε να εξυπηρετήσει την εκπαιδευτική και κοινωνική αναγέννηση του τόπου είτε να παραμείνει νεκρό γράμμα. Από την *Αναγέννηση* ο Δ. Γληνός θα διακηρύξει ότι έχει επέλθει «οριστική μεταστροφή του δημοτικισμού από την άδεια φόρμα στην ουσία». Με αυτή τη λογική, ο «συντηρητικός δημοτικισμός» είναι καταδικασμένος στην ουσία του να συμπέσει με τον μεσαιωνισμό. Η αντίθεση της εποχής κατά τον Δ. Γληνό είναι «μεσαιωνισμός και συντηρητικός δημοτικισμός από τη μια μεριά, σοσιαλιστικός εκπαιδευτικός δημοτικισμός από την άλλη».⁵² Τα παραπάνω συνεπάγονται τη ρήξη των αριστερών δημοτικιστών με εκείνη τη μερίδα των κυρίαρχων στρωμάτων η οποία ήταν διατεθειμένη να υποστηρίξει το όραμα της γλωσσικής και εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Έτσι,

49. Ο Κ. Βάρναλης το 1935 θα ειρωνευτεί τους αγώνες του Α. Δελμούζου για τα Αθείκα του Βόλου, κρίνοντας πλέον τα πράγματα ως στρατευμένος κομμουνιστής: «ο Δελμούζος, είχε απέναντί μας εκείνο το ...πολύ αγέρωχο ύφος του μεγάλου άνδρα, που τον παρανοεί η εποχή του. Μιλούσε όλο για τον εαυτό του. Κι έδειχνε πως η κακή αυτή ιστορία, ο βραχνάς των Αθείκων, είχε και τα καλά της: τη δόξα, τη διαφήμιση». Κώστας Βάρναλης, *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, επιμ. Κώστας Γ. Παπαγεωργίου (Αθήνα: Κέδρος, 1990), 132.

50. Παράδειγμα αποτελούν οι επιστολές του Δ. Σαράτση προς τον Α. Δελμούζο, οι οποίες είναι ενδεικτικές αυτού του γεγονότος. Βλ. ενδεικτικά: Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 4, Επιστολή Σαράτση προς Δελμούζο, Επιστολή 24, 2/3/1912.

51. Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος θα προσκαλέσει τον λογοτέχνη για μία διάλεξη. Ο Π. Ιστράτι, γνωστός για τις ειρηνιστικές και διεθνιστικές του απόψεις, θα απελαθεί από τη χώρα, ενώ ο Δ. Γληνός θα οδηγηθεί σε δίκη με την κατηγορία ότι διασαλεύει τη δημόσια τάξη. Άγνωστος συγγραφέας, «Σχόλια», *Αναγέννηση* 2, τχ. 9-10 (1928): 461-466.

52. Άγνωστος συγγραφέας, «Ανασκόπηση», *Αναγέννηση* 2, τχ. 1 (Σεπτέμβρης 1927): 4.

αν και ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός (και οι δημοτικιστές γενικότερα) δέχτηκε πολλές κατηγορίες για αντεθνική δράση, για εξυπηρέτηση των σκοπών του πανσλαβισμού και αργότερα του κομμουνισμού, ωστόσο η ένταση των διώξεων αυτών ποτέ δεν έφτασε την ένταση των διώξεων που βίωσε η Αριστερά, η οποία αντιτάχθηκε συνολικότερα στην κυρίαρχη ιδεολογία.

Από την άλλη πλευρά, μόνο ο Δ. Γληνός, ανάμεσα στις άλλες ηγετικές φυσιογνωμίες της Αριστεράς, θα έχει μια σχετική αναγνώριση έναντι του αστικού πολιτικού κόσμου. Μάλιστα, όταν αποκαλύφθηκε το σύμφωνο Σοφούλη-Σκλάβαινα και προκάλεσε τις αντιδράσεις των αντιβενιζελικών και του Λαϊκού Κόμματος, ο Θ. Σοφούλης υποστήριξε ότι πρόκειται για ιδιαίτερη συμφωνία με τον Δ. Γληνό, στον οποίο είχε προσωπική εκτίμηση.⁵³ Ακόμα και ο υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου, όπως μας πληροφορεί ο Ε. Κακούρος, θα ζητήσει τη συνεργασία του Δ. Γληνού μετά τη μεταστροφή του τελευταίου στον κομμουνισμό, αλλά πριν από την ένταξή του στο ΚΚΕ.

Ο Λάμπας πήγε και βρήκε το Γληνό και του επρότεινε συνεργασία στο Γνωμοδοτικό Συμβούλιο. Άφησε δε να εννοηθεί ότι ο Παπανδρέου θα επεθύμει αυτή την ανάμειξη του Γληνού, αρκεί να κάνει ο Γληνός κάποια έτσι σαν δήλωση, πως τάχα δεν θα εφαρμόσει τις αρχές του στην εκπαίδευση κτλ».⁵⁴

Είναι ακριβώς η εποχή που οι διώξεις κατά των κομμουνιστών θα ενταθούν μετά την εφαρμογή του Ιδιώνυμου. Την ίδια εποχή, από την άλλη πλευρά οι δημοτικιστές θα στηρίζουν τις ελπίδες τους στο εκπαιδευτικό έργο των κυβερνήσεων του Ε. Βενιζέλου. Την αντίθεσή του με την αριστερή πορεία του Δ. Γληνού και τις εκπαιδευτικές του προτάσεις εκφράζει και ο Ε. Κακούρος στην ίδια επιστολή προς τον Α. Δελμούζο, αντιδρώντας στη φημολογία περί συνεργασίας του Δ. Γληνού στο νεοσύστατο γνωμοδοτικό συμβούλιο: «...εγώ αποκρούω τη συνεργασία του Γληνού γιατί το πρόγραμμα του Γληνού είναι άρνηση του προγράμματος των φιλελευθέρων».⁵⁵

Μέσα στη δεκαετία του 1940, ενώ ο κρατικός μηχανισμός θα εκκαθαριστεί σταδιακά από τα αριστερά στοιχεία, εκπρόσωποι του δημοτικισμού θα συνεχίσουν να βρίσκονται εντός των τειχών της αστικής δημοκρατίας (για παράδειγμα, ο Άμαντος, Υπουργός Παιδείας επί κυβέρνησης Πλαστήρα το 1945), έστω και αν οι θέσεις τους γίνονται περιθωριακές. Η εκπαίδευση θα επενδύσει στον φρονηματισμό που εξασφαλίζει η καθαρεύουσα.⁵⁶

53. Σπύρος Λιναρδάτος, *Πώς φτάσαμε στην 4η Αυγούστου* (Αθήνα: Θεμέλιο, 1988), 199.

54. Δημοτική βιβλιοθήκη Αμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 3, Επιστολή Κακούρου προς Δελμούζο, Επιστολή 18, 9/4/1930.

55. Στο ίδιο.

56. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, 82-83.

Βεβαίως και ο δημοτικισμός είχε τους αγωνιστές του, που θαρρετά και ανοιχτά πρόβαλλαν τις απόψεις τους και οι οποίοι εμπνέουν τους νέους της εποχής τους. Ο αριστερός Γ. Κορδάτος θα εκθειάσει τους επιστήμονες που έκαναν το χρέος τους (όπως αναφέρει για τον Ελ. Γιαννίδη, τον Φ. Φωτιάδη, τον Δ. Γληνό, τον Α. Δελμούζο, τον ίδιο) και άλλους οι οποίοι έγραψαν τα έργα τους στη δημοτική. Αντίθετα, θα καυτηριάσει όσους είτε φοβούνται είτε βαριούνται να γράψουν στη δημοτική ή να μεταγράψουν τις εργασίες τους από την καθαρεύουσα στη δημοτική.⁵⁷

Πέρα από τον στενό κύκλο των διανοουμένων, πρέπει να αναρωτηθούμε για τη σχέση της Αριστεράς με τον ευρύτερο κοινωνικό περίγυρο και τις επιπτώσεις που έχουν η διάδοση του μαρξισμού και οι νέοι πολιτικοί θεσμοί που επιδιώκουν να οικοδομήσουν τα αριστερά κόμματα με τις μάζες. Το οργανωτικό άπλωμα της Αριστεράς μέσα σε λαϊκά στρώματα επιτρέπει ώστε τα στρώματα αυτά να αποκτήσουν πρόσβαση σε απαγορευμένες και αποκλεισμένες για αυτούς έως τότε σφαίρες έκφρασης: πολιτική, οργάνωση, οικονομία, επιστήμη, κομματική ζωή κ.λπ., πεδία δηλαδή που πρώτη φορά αγγίζουν πλατύτερες μάζες του ελληνικού πληθυσμού. Έτσι, η γλώσσα και η Αριστερά αποτελούν ευρύτερα πεδία που ξεπερνούν το στενό πλαίσιο της προσέγγισης της αριστερής εκπαιδευτικής πρότασης, αλλά ταυτόχρονα το τέμνουν. Το τέμνουν ακριβώς γιατί κοινωνία και γλώσσα δεν μπορούν να διακριθούν και η Αριστερά θα παρέμβει στην ελληνική κοινωνία του Μεσοπολέμου δυναμικά, τόσο σε πνευματικό επίπεδο, ως πνευματική πρόκληση, όσο και ως κοινωνικό κίνημα. Παράλληλα, η ίδια η λογική των αριστερών δυνάμεων και σχημάτων (από τη Φεντερασιόν της Θεσσαλονίκης ως το κατοπινό ΚΚΕ και τις τροτσκιστικές μεσοπολεμικές ομάδες) ακολουθούν με συνέπεια μια πολιτική διαπαιδαγώγησης των μελών και των οπαδών τους.

Σε βαθύτερο επίπεδο ανάλυσης και εξήγησης του φαινομένου, η Αριστερά θα συνδέσει το γλωσσικό ζήτημα με την ταξική ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας. Το γεγονός αυτό δεν αφορά μόνο την ερμηνεία της αποτυχίας της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης που ο Δ. Γληνός θα διαμορφώσει μετά το 1927 για να δώσει ένα νέο πρόγραμμα δράσης, αλλά θα αποτελέσει και σημείο κριτικής για όλους όσους θέλουν να διακρίνουν τον δημοτικισμό ως αυτόνομο κίνημα. Την εποχή της διάσπασης του Εκπαιδευτικού Ομίλου, ο Γ. Κορδάτος θα σημειώσει για το γεγονός αυτό ότι εκφράζει «ως ένα σημείο ζυμώσεις και ιδεολογικές κατευθύνσεις που υπάρχουν μέσα στους πολιτικοκοινωνικούς ανταγωνισμούς των τάξεων».⁵⁸ Κατά τον Κορδάτο, οι «παρεκκλίσεις» του Δελμούζου και η στροφή του προς τον νεοκαθαρευουσιανισμό, δηλαδή η ενίσχυση μέσα στο σχολείο του εθνικισμού και της θρησκείας, «αντικαθρεφτίζουν τις ανησυχίες της αστικής

57. Γιάννης Κορδάτος, *Ιστορία του γλωσσικού μας ζητήματος* (Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1973), 252.

58. Γιάννης Κορδάτος, *Δημοτικισμός και λογιωτακισμός. Κοινωνιολογική μελέτη του γλωσσικού ζητήματος* (Αθήνα: Μπουκουμάνης, 1974), 243.

τάξης μπροστά στα σύγχρονα κοινωνικά προβλήματα». ⁵⁹ Τελικά, το γλωσσικό ζήτημα θα λυθεί μόνο από την εργατική τάξη.

Έτσι, ο δημοτικισμός και η Αριστερά αποτελούν δύο κινήματα διακριτά στη νεότερη ιστορία μας. Ο δημοτικισμός είναι ένα πνευματικό κατά βάση κίνημα (με κοινωνικές και οικονομικές προεκτάσεις και συμπαραδηλούμενα), με προϊστορία που ανάγεται στο προκαπιταλιστικό παρελθόν, με τους δικούς του αγώνες και τις δικές του αντιθέσεις. Η αυγή του 20ού αιώνα θα φέρει μια νέα αναμόχλευση του γλωσσικού ζητήματος, που θα συναντήσει από τη μία πλευρά την πνευματική ανανέωση που αποζητούν ανερχόμενες δυνάμεις του ελληνικού αστισμού και εθνικισμού⁶⁰ και από την άλλη εμπνευσμένους παιδαγωγούς με σπουδές στη Γερμανία κυρίως και ανοιχτούς στις νέες ευρωπαϊκές ιδέες της εποχής. Έτσι, οι παιδαγωγοί μεταρρυθμιστές θα συνδυάσουν την ευρύτερη σκέψη και προσπάθεια της ανανέωσης του σχολείου με τον αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής. Ως τότε η δημοτική θα έχει επικρατήσει στη σφαίρα της λογοτεχνικής παραγωγής. Με τους γλωσσοεκπαιδευτικούς αγώνες που μπορούμε να πούμε ότι αρχίζουν έμπρακτα από το Ανώτερο Δημοτικό Παρθεναγωγείο του Βόλου (1908) και κορυφώνονται σε πρώτη φάση με τη μεταρρύθμιση του 1917, η δημοτική θα επεκταθεί στη σφαίρα της εκπαίδευσης. Φυσικά, η προσπάθεια της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης στις αρχές του 20ού αιώνα και οι αγώνες του Εκπαιδευτικού Ομίλου θα τοποθετήσουν το γλωσσικό ζήτημα δίπλα στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Η τοποθέτηση αυτή και συνακόλουθα οι εκπαιδευτικές προσπάθειες, οι στρατηγικές, οι τακτικές κινήσεις, οι επιλογές και οι συμβιβασμοί θα επιφέρουν αλλαγή της γλωσσικής πρότασης και θα επηρεάσουν την οξύτητα των γλωσσικών θέσεων του Ομίλου σε σύγκριση με την προηγούμενη φάση του δημοτικισμού.⁶¹

Μπορούμε να επεκτείνουμε τον προβληματισμό μας και να δούμε πώς η συνάντηση με την Αριστερά θα επηρεάσει τα γλωσσοεκπαιδευτικά ζητήματα και τις γλωσσικές προτάσεις των αριστερών εκπαιδευτικών μεταρρυθμιστών. Η αναπάντεχη ανατροπή της μεταρρύθμισης, οι συνεχείς αλλαγές και ανακατατάξεις των δύο δεκαετιών του Μεσοπολέμου θα φέρουν τους δημοτικιστές παιδαγωγούς μεταρρυθμιστές σε αμηχανία. Το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο, με την κρίση που προκαλεί η κατάρρευση της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και τις κοσμογονικές αλλαγές που λαμβάνουν χώρα στον υπόλοιπο κόσμο, θα δώσει χώρο για την αναζήτηση και πρόσληψη νέων ιδεών και ρευμάτων σκέψης και θα οδηγήσει μερικούς από αυτούς προς τα αριστερά.⁶² Η διάσπαση

59. Στο ίδιο, 244.

60. Άλλωστε η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα χαρακτηρίζεται ως εποχή *sturm und drang* για τη λογοτεχνική και πνευματική μας κίνηση. Λίνος Πολίτης, *Ιστορία της νεοελληνικής λογοτεχνίας* (Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1985), 252.

61. Χαραλάμπους, *Ο Εκπαιδευτικός Όμιλος*, 38-49.

62. Roderick Beaton, *Η ιδέα του έθνους στην ελληνική λογοτεχνία. Από το Βυζάντιο στη σύγχρονη Ελλάδα* (Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2015), 261-337.

του Εκπαιδευτικού Ομίλου (1927) και η πορεία του Δ. Γληνού προς τα αριστερά, πρώτα με τον ολιγόζωο σοσιαλιστικό δημοτικισμό και λίγο αγρότερα με την ένταξή του στο ΚΚΕ, είναι ένα από τα σημεία όπου η προσπάθεια για γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και η Αριστερά θα αποκτήσουν έναν κοινό βηματισμό. Για τον τρόπο με τον οποίο είδαν οι υπόλοιποι δημοτικιστές την αριστερή στροφή του Δ. Γληνού, χαρακτηριστικά είναι τα όσα λέει ο Μ. Τριανταφυλλίδης σε επιστολή του προς τον Α. Δελμούζο:

Σπίτι χτες μου είπε ο Γλ. πως θα γίνουν τώρα δύο δημοτικισμοί, ο κρατικός και ο (επαναστατικώτερος) εξωκρατικός: ο δεύτερος όμως αυτός (εκπαιδευτικός, αν θέλης) δημοτικισμός θα διατηρεί τη δημοτική γλώσσα, μα δεν είναι ... ούτε σωστό να ονομάζεται δημοτικισμός. Καθώς με τη λέξη «εκπαιδ. μεταρρύθμιση» που με δική σου ανοχή, ο καθένας της έδινε το νόημα που ήθελε, έτσι και με το «δημοτικισμό» αρχίζει να παραφουσκώνει με έννοιες η λέξη...⁶³

Φυσικά σημεία επαφής της Αριστεράς με τον δημοτικισμό και την εκπαίδευση δεν είναι μόνο η κίνηση του Δ. Γληνού. Θα δούμε επίσης τους αριστερούς λογοτέχνες και τους εκπαιδευτικούς που συναρμολογούν τις νεοπαγείς αριστερές τους θέσεις με τον δημοτικισμό, αλλά και τα ίδια τα αριστερά κόμματα να καταθέτουν προτάσεις για την παιδεία ενταγμένες σε ένα ευρύτερο πολιτικό σχέδιο.

Πέρα από τα παραπάνω, γλώσσα και κοινωνία είναι δύο έννοιες αδιαχώριστες. Η γλώσσα είναι μια μορφή κοινωνικής πράξης που παίζει σημαντικό ρόλο στην ίδια την αντίληψη της πραγματικότητας, η ομιλία και η γραφή είναι επίσης κοινωνικά και πολιτισμικά καθορισμένες. Από την άλλη, η κοινωνία συνδέεται αναπόσπαστα με τη γλώσσα από τη στιγμή που η γλώσσα αποτελεί βασικό τρόπο επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων. Ο τρόπος της ομιλίας αποκαλύπτει πολιτισμικές και κοινωνικές αξίες και καμιά χρήση της γλώσσας δεν λαμβάνει χώρα στο ιστορικό κενό. Μια μελέτη της γλώσσας λοιπόν που θα αγνοούσε το κοινωνικό συγκείμενο είναι εξ ορισμού περιορισμένη.⁶⁴

Τα παραπάνω σημαίνουν τη σύνδεση των δύο φαινομένων και με έναν άλλον ουσιαστικό τρόπο. Η Αριστερά ως νέο κοινωνικό φαινόμενο, ποιοτικά διαφορετικό από τα προϋπάρχοντα ελληνικά κόμματα,⁶⁵ απλώνει τη χρήση της γλώσσας (γραπτής και προφορικής) σε νέες κατευθύνσεις, επιζητά νέες εννοιολογήσεις. Ακριβώς αυτό το ξεκαθάρισμα εννοιών φαίνεται σε μία σημείωση του Δ. Γληνού σε επιστολόχαρτο με τον λογότυπο «Παιδαγωγική Ακαδημία, Γραφείο Διευθυντού», όπου γράφει:

63. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 2, Επιστολή Τριανταφυλλίδη προς Δελμούζο, Επιστολή 44, χ.χ. Βλ. επίσης: Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. 3, 614-619.

64. Νέλλη Κωστούλα-Μακράκη, *Γλώσσα και κοινωνία. Βασικές έννοιες* (Αθήνα: Μεταίχμιο, 2001), 11.

65. Ελεφάντης, *Η επαγγελία της αδύνατης επανάστασης*, 36.

Είναι τέσσερις έννοιες που πρέπει να ξεκαθαριστούν γενικά και αναμεταξύ τους:
 -Σοσιαλισμός ή κοινωνισμός, -Κομμουνισμός, -Μπολσεβικισμός, -Σοβιετισμός.
 Στη Ρωσία έχουμε Α. Πολιτικός: 1) Δικτατορία του προλεταριάτου, 2) σοβιετισμό.
 Β) Κοινωνικός... Γ) Οικονομικός... Δ) Εκπαιδευτικός...⁶⁶

Αυτή η ανάγκη εννοιολογικής διασάφησης φαίνεται και από το γεγονός ότι ο *Ριζοσπάστης*, την περίοδο πριν από τη δημιουργία του ΣΕΚΕ και κατά τη διάρκεια της Ρωσικής Επανάστασης των μπολσεβίκων, θα παρουσιάζει την άγνωστη έως τότε ρωσική σοσιαλ-δημοκρατία και τους μπολσεβίκους μέσα από όρους όπως μπολσεβισμός, μπολσεβιστής, σοβιετισμός, σοβιετιστής.⁶⁷ Όπως προχωρά ο 20ός αιώνας, θα λαμβάνει χώρα και η εννοιολογική αποκρυστάλλωση της Αριστεράς, καθώς τον 19ο αιώνα η εννοιολόγηση της κοινωνικής κριτικής παραμένει δέσμια δύο αλληλοσυναρτώμενων κεντρικών παραμέτρων, αφενός της αργοπορημένης εδραίωσης της ταξικής αντίληψης και αφετέρου του κυρίαρχου λόγου περί της εθνικής αποκατάστασης.⁶⁸ Τον 19ο αιώνα άλλωστε, όπως σημειώνει ο Π. Νούτσος, πλειάδα σοσιαλιστών θα παρακάμψει τον δημοτικισμό κάνοντας χρήση της καθαρεύουσας στα γραπτά της.⁶⁹ Κανείς βέβαια δεν αρνείται ότι η γλώσσα διαμορφώνεται και αλλάζει με την αλλαγή των συνθηκών και των ιδεών. Επειδή τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα ο πληθυσμός είχε ως κύρια απασχόληση τη γεωργία, δικαιολογείται να υπάρχουν πολλές κατασημάνσεις για έννοιες, π.χ. ζώνω (κατσίκια, τραγί, αίγα, γίδα κ.λπ.). Δεν είχαν όμως λόγο να γνωρίζουν έννοιες όπως προέγναση, βρογχοεκτασία, σύμπλοκο κ.λπ., διαπίστωση που ισχύει τόσο για τη σφαίρα της παραγωγής όσο βέβαια και της οικονομίας.⁷⁰

Το εγχείρημα αυτό φαίνεται να πραγματοποιεί και ο Δ. Γληνός μέσω του περιοδικού *Αναγέννηση*, συμβάλλοντας στην αποκρυστάλλωση της επιστημονικής δημοτικής και προσφέροντας έναν καινούργιο επιστημονικό προβληματισμό για μια γλώσσα που χρησιμοποιείται με προσεκτική ακριβολογία και συγχρόνως είναι προσιτή στον μη ειδικό,

66. Ίδρυμα Γληνού, Αρχείο Δημήτρη Γληνού, Φάκελος Θ53, Ξεκαθάρισμα εννοιών [Δημήτρη Γληνού]. Η σημείωση γίνεται μάλλον το 1925, δηλαδή σε μια εποχή που ο Δ. Γληνός δεν έχει κάνει ακόμα την οριστική μεταστροφή του προς τα αριστερά. Πιστεύουμε ότι είναι ενδεικτική των αναζητήσεών του και των εννοιολογικών αποσαφηνίσεων που διερευνά, κάνοντας ακόμα χρήση εννοιών του παρελθόντος (κοινωνισμός) καθώς αναφέρεται στον «σοβιετισμό». Άλλωστε, έχει αφήσει κενά τα σημεία που περιγράφουν την οικονομική, κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα της Ρωσίας, όπως γράφει τότε, και όχι «Ρουσίας», όπως θα γράφει λίγα χρόνια αργότερα.

67. Βλ. ενδεικτικά: Ευάγγελος Παπαναστασίου, «Γύρω στη ρωσική επανάσταση. Ο Λένιν και οι ιδέες του», *Ριζοσπάστης*, 16/5/1919, 1 και 17/5/1919, 1.

68. Βίκυ Καραφουλίδου, *Η γλώσσα του σοσιαλισμού. Ταξική προοπτική και εθνική ιδεολογία στον ελληνικό 19ο αιώνα* (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2011), 26.

69. Νούτσος, *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 ως το 1974*, τ. 2, μέρος 1ο, 35.

70. Θανάσης Αθανασόπουλος-Καλόμαλος, «Μια λειτουργική προσέγγιση στο γλωσσικό ζήτημα», *Τετράδια πολιτικού διαλόγου έρευνας και κριτικής*, τχ. 47 (2002-2003): 56-64.

στον στερημένο από μόρφωση αναγνώστη.⁷¹ Προφανής στόχος του είναι η πλατιά διαπαιδαγώγηση του λαού, ο οποίος καλείται να δράσει ως πολιτικό υποκείμενο.

Με βάση τα παραπάνω σημεία, αν επεκτείνουμε τον προβληματισμό μας προς τη σφαίρα της εκπαίδευσης, μπορούμε να σημειώσουμε ότι η γλώσσα ως όργανο συντήρησης, αναπαραγωγής και αλλαγής των κοινωνικών δομών επηρεάζεται από τις κοινωνικές μεταβολές στις οποίες παίζει κυρίαρχο ρόλο, είτε ως εργαλείο άσκησης ελέγχου είτε ως εργαλείο χειραφέτησης. Έτσι, η διαλεκτική σχέση μεταξύ γλώσσας-κοινωνίας-εκπαίδευσης μπορεί να ιδωθεί μέσω της άσκησης εκπαιδευτικής πολιτικής και ιδιαίτερα σε θέματα γλωσσικού προγραμματισμού, όπου οι αποφάσεις ή τα αιτήματα για την εκπαιδευτική πολιτική συνδέονται με τις ιδεολογικές και τις πολιτικές του κράτους και των πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Με την έννοια αυτή, η γλώσσα αντανακλά και διαμορφώνει την κοινωνία στην οποία ομιλείται, με την εκπαίδευση όλων των μορφών να παίζει κυρίαρχο ρόλο.⁷²

Έτσι, οι αποφάσεις του κράτους διαμορφώνονται κάτω από την επενέργεια αντιθετικών κοινωνικών δυνάμεων και συμφερόντων. Οι δυνάμεις αυτές εκδηλώνονται με τη μορφή ταξικών ή ενδοταξικών αντιθέσεων.⁷³ Η παρέμβαση λοιπόν της Αριστεράς σημαίνει την πολλαπλή παρουσία στη σφαίρα των εκπαιδευτικών μηχανισμών (σωματεία διδασκόντων, οργανώσεις μαθητών και φοιτητών, λόγος εκπαιδευτικών διανοουμένων, επίσημα κομματικά προγράμματα που ενδεχομένως επηρεάζουν τους πολίτες ως γονείς μαθητών κ.λπ.). Ειδικά για την Αριστερά που επιδιώκει να οικοδομήσει ένα αντι-κράτος, να εκτοπίσει από τη θέση του και να υπερβεί το αστικό κράτος (άλλο πώς το πραγματώνει αυτό) αποτελεί ένα ερώτημα να διαπιστώσουμε ποια δυνάμει διοικητική γλώσσα σχηματίζει (μέσα στον οργανωτικό ιστό της), αλλά και την πολιτιστική παραγωγή που αυθόρμητα ή οργανωμένα τα ερεθίσματα της νέας ιδεολογίας γεννούν. Ας θυμηθούμε το έργο του Κ. Βάρναλη ή του Π. Πικρού, του Γ. Ρίτσου, του Μ. Αναγνωστάκη ή του ακόμα πιο «αιρετικού» Ά. Αλεξάνδρου.

Σημείο σύμπτωσης των δύο κινήματων είναι και κάτι άλλο: η διατύπωση της αλήθειας. Η διατύπωση της ταξικής αλήθειας για το ΚΚΕ και την Αριστερά ή της αλήθειας στο πλαίσιο ενός δημόσιου χώρου διαλόγου για τους φιλελεύθερους έρχεται να βρει ένα από τα βασικά επιχειρήματα του δημοτικισμού. Όπως παραστατικά σημειώνει ο Κ. Σωτηρίου, «Σοσιαλισμός και καθαρεύουσα είναι δυο πράγματα που δεν συμβιβάζονται. Μα αυτό δεν σημαίνει πως η δημοτική γλώσσα είναι στη χώρα μας γνώρισμα του

71. Άννα Φραγκουδάκη, «Ο Γληνός και η παιδεία», στο *Δημήτρης Γληνός. Παιδαγωγός και Φιλόσοφος* (Αθήνα: Gutenberg, 1983), 81.

72. Κωστούλα-Μακράκη, *Γλώσσα και κοινωνία*, 12-13.

73. Για τις τάξεις ή ταξικές μερίδες και για το πώς συγκροτούνται, βλ.: Νίκος Πουλιαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τ. 2, μτφρ. Κώστας Φιλίνης και Λεωνίδα Χατζηπροδρομίδης (Αθήνα: Θεμέλιο, 1980), 78-85. Βλ. επίσης: του ίδιου, *Για τον Γκράμσι. Μεταξύ Σαρτρ και Αλτουσέρ. Παρεμβάσεις*, μτφρ. Τάκης Καφετζής (Αθήνα: Πολύτυπο, 1982), 72-73.

κομμουνισμού».⁷⁴ Η αλήθεια μπορεί να διατυπωθεί μόνο στη δημοτική. Καθώς η καθαρεύουσα δεν λειτουργεί ως γλώσσα της αλήθειας.⁷⁵

Αν θέλουμε να προσεγγίσουμε τον τρόπο με τον οποίο ο δημοτικισμός, οι προσπάθειες για γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση και ο αριστερός εκπαιδευτικός στοχασμός προσπάθησαν να παρέμβουν στην ελληνική κοινωνία, θα διαπιστώσουμε με ευδιάκριτο τρόπο τις διαφορές τους. Τα οργανωτικά σχήματα και οι μορφές παρέμβασης που θα ακολουθήσουν οι εκπρόσωποι της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης σε σχέση με τους αριστερούς επίσης διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό. Βεβαίως, μέσα στον χρόνο οι μορφές αυτές αλλάζουν, καθώς μεταβάλλονται τόσο η στάση του κράτους έναντι της παιδείας όσο και η συγκρότηση και οι αντιλήψεις της Αριστεράς γενικά και του ΚΚΕ ιδιαίτερα. Θα δούμε πώς συγκροτείται ο αριστερός εκπαιδευτικός λόγος και πώς συναρθρώνεται σε ένα συνολικότερο πρόταγμα αλλαγής της ελληνικής κοινωνίας, όταν στρέψουμε την προσοχή μας προς τη διερεύνηση της αριστερής εκπαιδευτικής σκέψης. Από την άποψη του δημοτικιστικού κινήματος γενικά και των μεταρρυθμιστών παιδαγωγών ειδικότερα, τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού διαφέρουν σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με τις αριστερές εκπαιδευτικές προτάσεις, τα μέσα του αγώνα και τους στόχους. Ενδιαφέρον είναι αυτό που παρατηρεί ο Α. Δημαράς για τις μεταρρυθμιστικές προσπάθειες και γενικότερα την εκπαιδευτική μας ιστορία, ότι χαρακτηρίζεται από επαναλήψεις, οι οποίες ακολουθούν τις ακυρωμένες μεταρρυθμιστικές προσπάθειες.⁷⁶

Την εποχή του Γ. Ψυχάρη, η ίδια η δημοσίευση, αυτή η ίδια συγγραφική δραστηριότητα και η προσπάθεια να διατυπωθεί ένας λόγος με βάση τη ζωντανή ομιλούμενη γλώσσα του λαού, αποτέλεσε το κέντρο του αγώνα, την επαναστατική πράξη που ακύρωνε την καθαρεύουσα.⁷⁷ Αυτό δείχνει και η ιστορία του γλωσσικού ζητήματος ως τις αρχές του 20ού αιώνα, καθώς η εκτόπιση της καθαρεύουσας λαμβάνει χώρα μέσω της καλλιτεχνικής πράξης των Ελλήνων λογοτεχνών, αλλά και μέσω του δημόσιου διαλόγου για γλωσσολογικά και φιλολογικά ζητήματα.

74. Κώστας Σωτηρίου, «Γλώσσα και Παιδεία», Ανάτυπο από το περ. *Επιθεώρηση Τέχνης* (1963), 13.

75. Φραγκουδάκη, *Γλώσσα και ιδεολογία*, 94. Βλ. επίσης: Αλέξανδρος Δελμούζος, «Τρία χρόνια δάσκαλος, Β΄. Προς τη φύση και προς τη ζωή», *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* 4 (1914): 201-215. Για την εφαρμογή των αρχών του σχολείου εργασίας μόνο με τη χρήση της δημοτικής, βλ.: Αλέξανδρος Δελμούζος, *Δημοτικισμός και παιδεία* (Αθήνα: Γκοβόστης, 1926), 119-125.

76. Αλέξης Δημαράς επιμ., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε. Τεκμήρια ιστορίας 1895-1967*, τ. 2 (1895-1967) (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1998), νβ΄-γγ΄.

77. Μέσα στη νεανική τους ορμή με τη συγγραφική ποιημάτων θα ασχοληθούν τόσο ο Δ. Γληνός όσο και ο Α. Δελμούζος. Βλ. ενδεικτικά: Δημήτρης Γληνός, «Νεανικές ποιητικές συλλογές», στο: *Άπαντα*, Δημήτρης Γληνός, επιμ.-εισαγ. Φίλιππος Ηλιού, τ. 1 (Αθήνα: Θεμέλιο, 1983), 5-13. Τα ποιήματα αυτά είναι γραμμένα γύρω στα 1900, τότε στη δημοτική και τότε στην καθαρεύουσα. Επιπλέον, συχνά ο νεαρός Φ. Πολίτης από την Αθήνα παρακαλεί τον Α. Δελμούζο, που βρίσκεται στη Γερμανία για σπουδές, να του επιτρέψει να δημοσιεύσει στην *Ηγησώ* κάποια από τα ποιήματα του Α. Δελμούζου. Ο Α. Δελμούζος αρνείται σταθερά λέγοντας ότι δεν είναι ποιητής. Δημοτική βιβλιοθήκη Άμφισσας, Αρχείο Αλέξανδρου Δελμούζου, Φάκελος 11, Επιστολή Φ. Πολίτη προς Δελμούζο, Επιστολή 10, 26/7/1907.

Με την αυγή του 20ού αιώνα, η συνολικότερη αφύπνιση του ελληνικού εθνικισμού και του αιτήματος για τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας θα φέρει στο προσκήνιο δυναμικές προσπάθειες που θα επιδιώκουν την ανανέωση και τη λύση των άλυτων προβλημάτων των παρελθόντος.⁷⁸ Το γλωσσικό σε αυτό το πλαίσιο παραμένει πρόβλημα εθνικό, πρόβλημα του οποίου η λύση δεν θα αμφισβητήσει βαθύτερες παραδοχές του ελληνικού εθνικισμού και κατ' επέκταση αυτή την ίδια τη συγκρότηση της ελληνικής κοινωνίας και πολιτείας. Άλλωστε, ο αλυτρωτισμός, όπως αναφέραμε και παραπάνω, θα είναι κάτι που δεν θα αφήνει αδιάφορους προς τα εθνικά κηρύγματα τους πρώτους Έλληνες σοσιαλιστές. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η Β. Καραφουλίδου για το πρώιμο σοσιαλιστικό κίνημα στη χώρα μας,

η καταγγελία του ταξικού εχθρού στην πλειονότητα των σοσιαλιστικών εγγραφών, γίνεται ουσιαστικά εντός του αστικού πλαισίου... το κυρίαρχο εθνικό ιδίωμα δεν υπονομεύεται στην πράξη, καθώς στη συντριπτική πλειονότητά της, η σοσιαλιστική κριτική αναζητούσε τους ενόχους για τη διαρκή ματαίωση των εθνικών ονείρων, στον ίδιο ακριβώς βαθμό με κάθε άλλη εκδοχή δημόσιου λόγου.⁷⁹

Στην περίπτωση του βενιζελισμού, μάλιστα, οι εκπρόσωποι της μεταρρύθμισης, που θα συγκεντρωθούν στον Εκπαιδευτικό Όμιλο, θα νιώσουν ότι αρχίζει να υλοποιείται το όραμα της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης, ανεξάρτητα από τις όποιες σοσιαλιστικές τους αναζητήσεις.

Οι κινήσεις και οι συσσωματώσεις του δημοτικισμού αφορούν σωματεία, που τείνουν να αγκαλιάσουν τα προοδευτικά και μορφωμένα στοιχεία της κοινωνίας, με στόχο να διαδώσουν τις ιδέες τους μέσω της έκδοσης περιοδικών. Η αλληλογραφία των δημοτικιστών μάς δείχνει τις αγωνίες και τους προβληματισμούς τους. Εδώ η διατύπωση και η καλλιέργεια του γραπτού λόγου αυτού καθαυτόν στη δημοτική αποτελούν ουσιαστική πλευρά των προσπαθειών για την καλλιέργεια της γλώσσας.

Δημοτικιστές και προοδευτικοί παιδαγωγοί θα συσπειρωθούν γύρω από έντυπα που εκφράζουν τις ιδέες τους. Παράδειγμα αποτελεί το περιοδικό *Ο Νουμάς*. Στην περίπτωση του Εκπαιδευτικού Ομίλου στην Ελλάδα –γιατί ο δημοτικισμός στις παροικίες του ελληνισμού δεν μπορεί με ευθύ τρόπο να συνδυαστεί με πολιτικές δυνάμεις–, ο ανερχόμενος βενιζελισμός της δεκαετίας του 1910, και αργότερα οι βενιζελογενείς δυνάμεις και η βενιζελική παράταξη, θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για τη στοχοθεσία των δημοτικιστών παιδαγωγών, που θα οικοδομήσουν τη στρατηγική τους σε αναφορά με αυτόν τον πολιτικό χώρο. Η στρατηγική αυτή θα αφορά πλέον τον εκπαιδευτικό δημοτικισμό

78. Για τη σχέση γλώσσας και εθνογένεσης, βλ.: Eric John Hobsbawm, *Έθνη και Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα. Πρόγραμμα, μύθος, πραγματικότητα*, μτφρ. Χρύσα Νάντρις (Αθήνα: Καρδαμίτσας, 1994).

79. Καραφουλίδου, *Η γλώσσα του σοσιαλισμού*, 357.

και θα συνδυναστεί με μια ευρύτερη προσπάθεια εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης. Οι κατηγορίες του Γ. Ψυχάρη για συμβιβασμό πηγάζουν από αυτήν ακριβώς την ανάγκη των μεταρρυθμιστών παιδαγωγών να συγχρονιστούν με τον πολιτικό βραχίονα και τα όρια του Φιλελεύθερου Κόμματος. Έτσι, η γλωσσική πρότασή τους είναι υποκείμενη, όχι στους αυστηρούς νόμους της εξέλιξης, όπως τους είδε ο θετικιστής Saussure,⁸⁰ αλλά στις ανάγκες του σχολείου, όπως αυτό λειτουργεί στην ελληνική κοινωνία και την ανάγκη επίτευξης του εφικτού στο πλαίσιο που τους παρέχει η πολιτική κατάσταση της χώρας.

Αυτό που μας ενδιαφέρει εδώ είναι το γεγονός ότι οι σχέσεις δημοτικιστών μεταρρυθμιστών παιδαγωγών και πολιτικού κόμματος παραμένουν σε σημαντικό βαθμό εξωτερικές και ασυντόνιστες. Μπορεί ο βενιζελισμός να ασκεί μια ευρύτερη γοητεία (σε δημοτικιστές αλλά και σε πολλούς αριστερούς) και να υπάρχει επικοινωνία και αμοιβαία εκτίμηση και σύμπνοια απόψεων, αλλά δεν υπάρχει πολιτική ταύτιση και εσωτερική οργανωτική σχέση των δυνάμεων που συμπαρατάσσονται με τον ανερχόμενο βενιζελισμό και επιζητούν τον εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας.

Την εποχή αυτή θα δημιουργηθούν και τα δύο μεγάλα στρατόπεδα που θα χαρακτηρίσουν την πολιτική ζωή της χώρας όλη την περίοδο του Μεσοπολέμου: οι βενιζελικοί και οι αντιβενιζελικοί. Από την άποψη της προπαγάνδας, οι αντιβενιζελικές κατηγορίες που διατυπώθηκαν στρέφονταν κατά της πλουτοκρατίας, του βενιζελικού αριβισμού, του νέου ήθους που εκπροσωπούν οι Φιλελεύθεροι και το οποίο απειλεί το έθνος, αλλά και κατά του μαλλιαρισμού και της πολιτικής ένωσης των Κοινωνιολόγων.⁸¹ Πολύ πιο βαθιά, η ίδια η δομή της εθνικής ιδεολογίας, που νωρίτερα έδρευε τους καρπούς των Βαλκανικών Πολέμων, είχε οδηγήσει στη συγκρότηση του στρατού, ως μαζικής δομής, αλλά ταυτόχρονα και στη συγκέντρωση των κέντρων λήψης των αποφάσεων στα χέρια λίγων υπεύθυνων κρατικών οργάνων. Η αντίφαση, όπως σημειώνεται, της μαζικής κινητοποίησης για τον πόλεμο και του περιορισμού του αυθόρμητου στοιχείου των μαζών, ώστε οι πολιτικές και στρατιωτικές αποφάσεις να λαμβάνονται στην κορυφή, μπορούσε να λυθεί με την επίκληση του κινδύνου του εξωτερικού εχθρού και την καλλιέργεια των εθνικών παθών. Όμως, την περίοδο του διχασμού η κινδυνολογία αυτή στράφηκε όχι μόνο στον εξωτερικό εχθρό, αλλά και στον εσωτερικό του συμπαραστάτη, τον Ελ. Βενιζέλο, ως όργανο των Άγγλων, ή τον Κωνσταντίνο, ως όργανο των Γερμανών. Το παραπάνω γεγονός ερμηνεύει τις ακραίες εκδηλώσεις που έλαβε ο εθνικός διχασμός.⁸² Ας μην ξεχνάμε ότι μέσα σε αυτό το κλίμα έλαβε χώρα η μεταρρυθμιστική προσπάθεια,

80. Στην παράδοση του θετικισμού εντάσσεται και ο Γ. Ψυχάρης, ο οποίος, ως επιστήμονας, είναι βαθύτατα επηρεασμένος από τους μεγάλους θετικιστές διανοητές του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα, όπως τον Renan και τον Taine. Στο ζήτημα της γλώσσας τον κυβερνά η ιδέα του φυσικού νόμου, πράγμα που τον οδηγεί σε γλωσσικές ακρότητες, καθώς οι νόμοι της γλωσσικής αλλαγής γίνονται αντιληπτοί ως απόλυτοι. Κριαράς, *Η γλώσσα μας*, 178-179.

81. Θανάσης Μποχώτης, «Εξωτερική Πολιτική». Στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα. Οι απαρχές 1900-1922*, επιμ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, τ. 1, μέρος 2ο (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 1999), 92.

82. Στο ίδιο, 95.

που εύκολα θεωρήθηκε από τους αντιβενιζελικούς καθαρά βενιζελική και άρα εχθρική ενέργεια. Παρά το γεγονός αυτό, οι φιλελεύθεροι μεταρρυθμιστές τον Μεσοπόλεμο, όταν δέχτηκαν την πνευματική πρόκληση της Αριστεράς, θα διακηρύξουν πως η πολιτική και το σχολείο πρέπει να διακρίνονται. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η Α. Φραγκουδάκη,

όλοι περίπου οι δημοτικιστές θα θεωρήσουν το «δαίμονα της πολιτικής» υπεύθυνο της ήττας. Ο Μάρκος Τσιριμώκος θα αποκαλέσει τη μεταρρύθμιση του 1917 «επιπόλαιη πράξη» που οφείλεται στην τόλμη και στη βιασύνη ενός ανθρώπου του Δ. Γληνού. Και ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, μολονότι οξυδερκέστερος σε σχέση με την απόδοση ευθύνης για την ήττα αποκλειστικά και προσωπικά στο Γληνό, ωστόσο και αυτός μέμφεται τελικά την πολιτική και γράφει ότι είναι «κρίμα» που η δημοτική γλώσσα καθιερώθηκε από μια επαναστατική κυβέρνηση, και έτσι «ταυτίστηκε ο δημοτικισμός εντελώς ανιστόρητα με το βενιζελισμό» βλέποντας την υπόθεση.⁸³

Στην ίδια κατεύθυνση και ο Μ. Κουντουράς θα εκφράσει την αποστροφή του προς την πολιτική και τα κόμματα, θεωρώντας τα την αιτία του «εκπαιδευτικού ξεχαρβαλώματος».⁸⁴

Η βασανιστική πορεία οικοδόμησης του ΚΚΕ και η γραμμή του πανφασισμού της δεκαετίας του 1920 θα έχουν ως αποτέλεσμα να απομακρύνονται από το Κόμμα και πολλοί ενδεχόμενοι σύμμαχοι, όπως και ο ίδιος ο Δ. Γληνός, όταν επικεντρώνει τις προσπάθειές του στην *Αναγέννηση*. Η ίδια η δομή του Κόμματος όμως (όπως και των υπόλοιπων αριστερών οργανώσεων) θα επιβάλει έναν εσωτερικό δεσμό μεταξύ των διάφορων τμημάτων του και την ανάγκη για ενιαία στάση των μελών του με σκοπό την προπαγάνδισή του πολιτικού του προγράμματος. Το γεγονός αυτό θα επιτρέψει ώστε η πολιτική του Κόμματος να εκφράζεται με περισσότερο ενιαίο τρόπο, περιφρουρώντας την ενότητα μέσα και από μια πολιτική αποκλεισμών και διωγμών. Έτσι, οποιεσδήποτε θέσεις αναφορικά με την καθημερινή πολιτική πάλη, τις διακηρύξεις, τους στόχους, άρα και τη γλώσσα και την παιδεία εκφράζονται στο πλαίσιο των κομμουνιστικών κομμάτων με πολύ περισσότερο ενιαίο τρόπο σε σύγκριση με τα υπόλοιπα κόμματα. Η περίοδος του 1940 με την οικοδόμηση μαζικών εθνικοαπελευθερωτικών μετώπων δεν διαλύει τη συμπαγή μάζα των κομμουνιστών, αλλά επιβάλλει τη συνδιαλλαγή με τις υπόλοιπες μετωπικές δυνάμεις.

Στη δεκαετία του 1920 επέρχεται και η κάμψη του δημοτικιστικού κινήματος. Από τη μία, θα υπάρξει αποσυσπείρωση των δημοτικιστών, ενώ, από την άλλη, ο κινητήριος μοχλός της μεταρρύθμισης, ο Εκπαιδευτικός Όμιλος, αποδυναμώνεται μέχρι που παύει να λειτουργεί. Οι φιλελεύθεροι διανοούμενοι εισπράττουν αρνητικά τα συνεχή

83. Φραγκουδάκη, *Η γλώσσα και το έθνος*, 41.

84. Μίλτος Κουντουράς, «Το Εκπαιδευτικό Ξεχαρβάλωμα», στο *Κλείστε τα σχολεία (εκπαιδευτικά άπαντα)*, Μίλτος Κουντουράς, επιμ. Αλέξης Δημαράς, τ. 1 (Αθήνα: Γνώση, 1985), 26-28.

κύματα των αντιμεταρρυθμίσεων και την καταστολή και σταδιακά περιορίζονται στα καθαρά φιλολογικά και γλωσσολογικά τους καθήκοντα. Ακόμη και οι πιο δραστήριοι, όπως ο Μ. Τριανταφυλλίδης και λίγο αργότερα ο Ε. Παπανούτσος, θα προτιμήσουν την ευκαιριακή συνεργασία με τους επίσημους κρατικούς θεσμούς από τη δημιουργία οργανωμένων ομάδων πίεσης ή τη συμμετοχή τους σε αυτές. Ταυτόχρονα, η δυναμική άνοδος και παρουσία της κομμουνιστικής Αριστεράς κατά τη δεκαετία του 1930 θα αλλάξει τον χαρακτήρα του γλωσσικού. Το νέο πολιτικό ρεύμα θα υιοθετήσει, ήδη από τη δεκαετία του 1920, μια εκδοχή της δημοτικής και το ΚΚΕ θα αποτελέσει τη σοβαρότερη ομάδα πίεσης, που ανάμεσα στους στόχους της θα θέσει την επιβολή και επικράτηση της δημοτικής.

Από την άλλη πλευρά, το διάστημα της κυβέρνησης Παπαναστασίου (1924) θα σημειωθεί η πρώτη ξεκάθαρη αντίθεση μεταξύ ΚΚΕ και Εκπαιδευτικού Ομίλου με αφορμή τα εκπαιδευτικά νομοσχέδια που καταθέτει η τότε κυβέρνηση. Την ίδια εποχή ο Γ. Κορδάτος θα γράψει την 1η έκδοση του βιβλίου του *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821* (1924),⁸⁵ όπου συναντάμε την πρώτη συγκεκριμένη επίθεση κατά του Α. Δελμούζου, αμφισβητώντας τον «σοσιαλισμό» του τελευταίου. Η συζυγία μεταξύ σοσιαλισμού και δημοτικισμού κάτω από την πνευματική ηγεμονία των δυνάμεων που συμπεριέλαβε ο Εκπαιδευτικός Όμιλος φτάνει στα όριά της, καθώς το κέντρο βάρους μετατίθεται τώρα από τους γλωσσικούς αγώνες στην ταξική πάλη.⁸⁶

Ο δημοτικισμός, ο εκπαιδευτικός δημοτικισμός και η Αριστερά αποτελούν διακριτά κινήματα, με διαφορετικό περιεχόμενο και διαφορετική υφή και πορεία. Οπωσδήποτε τέμνονται, χωρίς όμως να ταυτιστούν σε καμιά περίπτωση. Ταύτιση απόλυτη των κινήματων προήλθε από τους πολέμιούς τους, οι οποίοι διατύπωναν τις κατηγορίες κατά των αντιπάλων τους μπλέκοντας στον λόγο τους τον μαλλιαρισμό και τον κομμουνισμό. Ο δημοτικισμός τουλάχιστον τυπικά θα πραγματοποιήσει τους στόχους του μόλις το 1976, με την αναγνώριση της δημοτικής γλώσσας ως επίσημης γλώσσας του κράτους. Λίγο νωρίτερα θα γίνει και η πολιτική αποκατάσταση του ΚΚΕ μέσα σε μια ευρύτερη συγκυρία κατά την οποία το μετεμφυλιακό κράτος έχει χάσει κάθε νομιμοποίηση και η διάσωση του αστικού καθεστώτος στη χώρα απαιτεί μια νέα «περισσότερο ανοιχτό-μυαλη» δημοκρατική πορεία. Το πρόβλημα της καλλιέργειας της δημοτικής συνεχίζει να αποτελεί ένα ζήτημα για την ελληνική κοινωνία. Ωστόσο, η αλήθεια είναι ότι τα ειδικά προβλήματα της καλλιέργειας της δημοτικής έγιναν αντικείμενο απασχόλησης μόνο εξειδικευμένων επιστημόνων με το πέρασμα του χρόνου και έπαψαν να απασχολούν ευρύτερα την ελληνική κοινωνία.⁸⁷

85. Γιάννης Κορδάτος, *Η κοινωνική σημασία της ελληνικής επανάστασης του 1821* (Αθήνα: Εκδοτικός οίκος Γ. Ι. Βασιλείου, 1924).

86. Νούτσος, *Ιστορία της Εκπαίδευσης και Ιδεολογία*, 160-161.

87. Ως ειδικά προβλήματα περαιτέρω καλλιέργειας της δημοτικής, μπορούμε να αναφέρουμε ζητήματα σύνταξης, λεξιλογίου, φθόγγων, τονισμού, θηλυκών ονομάτων και νεολογισμών.

Από την άλλη, το «γλωσσικό ζήτημα» εν μέρει μόνο «καλύπτει» το πρόβλημα της γλωσσικής διδασκαλίας των μαθητών την περίοδο που εξετάζουμε. Τα νεοελληνικά ιδιώματα είναι ακόμα ζωντανά στην αγροτική Ελλάδα, ενώ πλήθος μαθητών έχουν διαφορετική μητρική γλώσσα από την ελληνική.⁸⁸ Ο σεβασμός των μειονοτήτων φαίνεται να υποχωρεί σε πολλές περιπτώσεις κάτω από το βάρος ενός λόγου που προβάλλει την εθνική ενότητα και την ανάγκη ομογενοποίησης των πληθυσμών, ενώ αντιλαμβάνεται τον «άλλον» σαν απειλή. Η Αριστερά (με αντιφάσεις και διακυμάνσεις) θα προσπαθήσει να θέσει, σε επίπεδο αρχών τουλάχιστον, ένα διαφορετικό πλαίσιο για το μειονοτικό φαινόμενο (και αυτό πάλι υποκείμενο σε ευρύτερους σχεδιασμούς της Κομμουνιστικής Διεθνούς), που στρέφεται κυρίως γύρω από την περίπτωση των Σλαβομακεδόνων και της γλώσσας τους. Και σε αυτή την περίπτωση, όμως, δεν θα συναντήσουμε ένα συστηματικό παιδαγωγικό έργο (άλλωστε και το ευρύτερο κοινωνικό και πολιτικό πλαίσιο δεν βοηθούν και δεν ευνοούν), που να αφορά τους αλλόγλωσσους μαθητές και τη συστηματική ενασχόληση με τα γλωσσικά τους προβλήματα.

---

88. Κωστούλα-Μακράκη, *Γλώσσα και κοινωνία*, 28-33.